

Stručni rad (Professional paper)

UDK 7(560)“13/19“

7.033.3

JONATHAN BLOOM M. I SHEILA S. BLAIR

Osmanska umjetnost¹

Osmanlije [Osmanlı]. Islamska dinastija koja je počela vladati Anadolijom 1281; u svojim najvećim granicama tokom 16. stoljeća Osmansko carstvo obuhvatalo je Balkan, Krim, Irak, Siriju, Hidžaz, Egipat i Sjevernu Afriku. Trajalo je do proglašenja ustava Republike Turske 1924.

I. Uvod. II. Članovi porodice.

I. Uvod. Osmanlije porijeklo vode od eponima Osman ('Uthman), turskog vladara koji je djelovao na sjeverozapadu Anadolije s kraja 13. i početka 14. stoljeća. Njegov mali bejluk rastao je na uštrb propadajuće države Seldžuka u Anadoliji. Ideološki zasnovan na konceptu vjerskog ratovanja (tur. *gaza*, od arap. *ghazw*), država se ubrzano proširila na zapad preko bizantskih teritorija Trakije i Balkana, te na istok preko turskih bejluka u Anadoliji. Prvo veće širenje desilo se pod Osmanovim sinom Orhanom (vladao oko 1324-60), a svaki naredni sultan dodavao je novu teritoriju i uspostavljao čvrstu kontrolu u državi. Sredinom 15. stoljeća Osmanlije su razvile centralizovan sistem vladavine; s prvom stajaćom vojskom u Evropi, sultani su postali apsolutni vladari svoje zemlje i svojih podanika, a gradovi su se razvijali na važnim trgovačkim rutama. Bursa je bila prijestolnica od 1326. do 1402., koju su slijedile Edirne od 1402. do 1453., kada su pod (A) Mehmedom II, Osmanlije osvojile Konstantinopolj i učinile ga svojim glavnim gradom Istanbulom. Kako se stalno ratovanje nastavilo i na zapadu i na istoku, Osmanska država se transformisala u moćno carstvo s razvijenom administracijom i vjerskim principima. Širenje je nastavljeno pod (B) Bayezidom II i Selimom I (vladao 1512-20), a tokom vladavine (C) Sulejmana, posljednjeg iz niza moćnih sultana, Osmansko carstvo doseglo je svoj vrhunac, kao rezultat ogromnih osvajanja na Bliskom istoku i Središnjoj Evropi. Na zapadu poznat kao "Veličanstveni", Sulejman je dokazao da je njegovo Carstvo svjetska sila i najistaknutija islamska država. Međutim, neuspjeh Osmanlija u

¹ Ottoman//Jonathan Bloom M. i Sheila S. Blair (ur.), *The Grove Encyclopedia of Islamic Art and Architecture*, vol. 3, Oxford: Oxford University Press, 2009., 81-89.

zauzimanju Beča, nastupanje inflacije za vladavine (D) Murada III te druge poteškoće dovele su do stagnacije i nazatka koji su dominirali osmanskim historijom od 17. stoljeća. Ova pojava bila je praćena vesternizacijom u 18. stoljeću, kada su počevši s (E) Ahmedom III, Osmanlije za rješavanje svojih problema usmjerile oči prema Evropi. Nastojanje da se usvoje evropske institucije, kako god, nije spriječilo Osmanlije da budu politički i ekonomski ovisni o Evropi tokom 19. stoljeća.

Osmanlije su tokom svoje historije ostale pobornici umjetnosti i umjetnika. Pod njihovim pokroviteljstvom razvio se prepoznatljiv arhitektonski stil koji je spajao islamsku tradiciju Anadolije, Irana i Sirije sa svijetom klasike i Bizanta. Ishod je bio racionalna monumentalnost koja je bila naklonjena prostornom jedinstvu i arhitektonskoj ekspresiji. Počevši s Orhanom, svaki sultan je finansirao gradnju najmanje jedne külliye, kompleksa građevina koji je spajao vjerske, obrazovne i dobrotvorne objekte, formirajući nukleus za razvoj četvrti u tek osvojenim mjestima. Pored toga što su društveni centri i pokazatelji sultanove moći, ovi kompleksi, kojeg su činili džamija, javna kuhinja (*imaret*), medresa (*medrese*), kao i drugi javni objekti poput banje, bolnice, biblioteke, karavansaraja i grobnice osnivača, obilježili su razvoj osmanske arhitekture. Kako su se novi javni objekti podizali pod pokroviteljstvom sultana i visoko rangiranih dužnosnika, osmanska arhitektura razvijala je temu zasvedenog kvadrata, a nove kombinacije razlikovale su se samo po prostornoj i arhitektonskoj ekspresiji. Među objektima külliye najznačajnija građevina bila je džamija, a u nekim slučajevima džamija-tekija. Prijestolnice Bursa, Edirne, a kasnije Istanbul rasli su zajedno sa mnogim građevinama koje su dominirale vizurom hemisfernih kupola i vitkih munara. Ukrašavanje objekata pločicama, drvenarijom i ćilimima podstaklo je razvoj umjetnosti. Umjetnici diljem Carstva bili su uključeni u proizvodnju keramike i pločica, iluminiranih rukopisa, tekstila, drvorezbarstva i umjetnosti metala u stilu koji je naginjao internacionalnom timuridskom stilu, ali postao prepoznatljivo osmanski.

S osvajanjem Konstantinopolja i osnivanjem novog dvora kao administrativnog središta Carstva, odnos osmanskih pokrovitelja i umjetnika koji su za njih radili bio je formalizovan i centralizovan. Dvije nove institucije osnovane su za organizovanje umjetničke produkcije. Odjeljenje dvorskih arhitekata (*hassa mimarları ocağı*) angažovalo je arhitekta različitog poziva i upravljalo svim građevinskim aktivnostima širom Carstva. Glavni dvorski arhitekt (*ser mimarlaran-ı hassa*) upravljao je organizacijom, planiranjem i provođenjem carskih projekata. Zajednica zanatlija (*ehl-i hiref*) okupila je na jednom mjestu udruženja umjetnika i zanatlija koja su radila za dvor, a najznačajnije od svih je atelje za dizajn (*nakkāshane*), gdje su se rukopisi iluminirali i ilustrovali, te gdje se stvarao dizajn za pločice, posuđe, drvorezbarstvo, klesarstvo kamena i žada, umjetnosti metala, ćilima i tekstila. Ove institucije, uporedo s obrazovanjem novih arhitekata i umjetnika, pomogle su osmanlijama u formiranju

jedinstvenog stila koji je cvjetao osobito u Istanbulu, a bio prisutan sa svojim odlikama svuda u Carstvu.

Nakon osvajanja Konstantinopolja praksa gradnje *külliyese* nastavila se u ogromnom obimu, a osmanski arhitekti slijedili su shemu velike bizantske crkve Hagia Sophie s njenim polukupolama koje su podržavale središnju kupolu, stvarajući jedinstvo među vjernicima u džamiji pod ogromnim centralnim prostorom. Počevši s Fatihovom džamijom, prvom dvorskom džamijom sagrađenom nakon osvajanja (Konstantinopolja, o.p.), veliki kupolni prostor bio je praktično karakteristika svih dvorskih džamija podignutih pod Osmanlijama. Sinan, najveći osmanski arhitekt, postavši dvorski arhitekt izveo je najveći dio svojih radova za Süleymana i njegovog nasljednika Selima II (vladao 1566-74). Kako je Sinan gradio za sultane, carsku porodicu i visoke dužnosnike, on je proširio granice prostornih cjelina u potkupolnoj arhitekturi, a njegov rad obilježio je klasični period osmanske arhitekture. Između 300 građevina koje je projektovao diljem Imperije, džamije velikih dvorskih kompleksa Şehzade i Süleymaniye, te Selimiye u Edirnama su njegova remekdjela, svaki s velikim centralnim prostorom, jesu arhitektonski izraz osmanske moći na vrhuncu. Topkapı dvor u Istanbulu bio je glavna rezidencija osmanskih sultana od sredine 15. do sredine 19. stoljeća. Bagdadski kiosk sa svojim produljenim strehama i prostorom s centralnom kupolom, predstavnik je osmanske dvorske arhitekture.

Kasniji arhitekti koji su radili za dvor slijedili su Sinanov obrazac sve do 18. stoljeća kada je, kao dio procesa vesternizacije, barokni arhitektonski stil uveden, iako je ostao ograničen uglavnom na dekoraciju i manje arhitektonske elemente. U 19. stoljeću porodica Balyan, armenska porodica arhitekata koja je radila za posljednje sultane, sagradila je brojne građevine koje su odražavale evropski barok, ampir i eklektične stilove, a nekoliko evropskih arhitekata sagradilo je kasarne, vladine kancelarije, banke i druge objekte nužne za nove zapadne institucije. Posljednjih godina Carstva, pojavio se osmanski neoklasicizam pod arhitektima Kemalettinom i Vedatom, koji su sagradili nekoliko državnih zgrada i džamija u obnovljenom osmanskom stilu.

Umjetnici dvorskog studija za dizajn ilustrovali su historije osmanskih sultana i hronike važnih događaja. Svaki sultan nakon Mehmeda II imao je Shāhnāmu ("Knjiga kraljeva") napisanu da pripovijeda događaje njegove vladavine, prateći ih minijaturama. Rukopisi poput *Sulaymānnāme* ("Knjiga Süleymana"; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, H. 1523) nastajali su u ovom maniru tokom 16. stoljeća. Iranski stil, korišten nešto ranije, ustupio je mjesto dokumentarnom realizmu za oslikavanje važnih događaja kako bi se naglasila carska veličina datog perioda. Umjetnici dvorskog studija za dizajn koristili su arabeske, motiv razdvojenog lista (*rumi*), cvjetove lotosa (*hayati*), nizove oblaka, trijade (çintimani), spirale, bukete, geometrijske i zakrivljene šare, te kaligrafiju kao osnovne dekorativne teme. Mnoge

pločice i posuđe koji su ukrašavali unutrašnjost džamija i palata tokom 16. i 17. stoljeća nastali su pod pokroviteljstvom dvora u keramičkim pećima Iznika. Visoko kvalitetna roba proizvodila se ovdje tokom 16. stoljeća, naročito posuđe sa svjetlo crvenim u kombinaciji s tamno plavim, zelenim, tirkiznim, te bojama patlidžana. Bursa je bila osmanski vodeći centar proizvodnje tekstila do sredine 17. stoljeća, a najveći dio proizvoda pravljen je od svile, baršuna, brokata i tafta. Veliki dvorski ćilimi pravljeni su u Bursi i Istanbulu, kao i u Kairu s dizajnom prosljeđenim iz prijestolnice. Manji ćilimi proizvodili su se u lokalnim centrima Anadolije: za primjer Holbein ćilimi, karakteristični po svom geometrijskom dizajnu, rombovima, medaljonima i zvijezdama, a oni sa stilizovanim floralnim i životinjskim motivima pravljeni su u Uşaku od 15. stoljeća.²

² Encyclopaedia of Islam (Leiden, 1960-2005): "cOthmānli"; Hafiz Hüseyin al-Ayvansarayi: *The Garden of the Mosques: Hafiz Hüseyin al-Ayvansarayi's Guide to the Muslim Monuments of Ottoman Istanbul*, prev. ikomentari H. Crane (Leiden, 2000); P. Wittek: *The Rise of Ottoman Empire* (London, 1938); A. Kuran: *The Mosque in Early Ottoman Architecture* (Chicago i London, 1968); O. Aslanapa: *Turkish Art and Architecture* (London, 1971); G. Goodwin: *A History of Ottoman Architecture* (Baltimore i London, 1971); H. Inalcık: *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600* (London, 1975); S. Shaw i E. K. Shaw: *History of the Ottoman Empire and Turkey* (New York, 1977); E. Akurgal, ur.: *The Art and Architecture of Turkey* (Oxford, 1980); E. Atıl, ur.: *Turkish Art* (Washington, DC, 1980); Y. Petsopoulos, ur.: *Tulips, Arabesque and Turbans: Decorative Arts from the Ottoman Empire* (London, 1982); *The Anatolian Civilisations III: Seljuk/Ottoman* (katalogizložbe, 18. izložbaVijećaEvrope; Istanbul, 1983); S. Faroqhi: *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia* (Cambridge, 1984); N. Atasoy i J. Raby: *Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey* (London, 1989); *Art turc/Turkish Art: 10th International Congress of Turkish Art. 10e Congrès international d'art turc Genève-Geneva. 17-23 September 1995*; S. Ireland i W. Bechhoefer, ur.: *The Ottoman House: Papers from the Amasya Symposium, 24-27 September 1995*; *Letters in Gold: Ottoman Calligraphy from the SakipSabanci Collection, Istanbul* (katalogizložbe, M. U. Derman; Los Angeles, California, County Museum of Art; New York, Metropolitan Museum of Art; Cambridge, Massachusetts, Arthur M. Sackler Museum; 1998); *Topkapı à Versailles: Trésors de la Courottomane* (katalogizložbe, Versailles, Trianon, 1999); S. B. Krody: *Flowers of Silk & Gold: Four Centuries of Ottoman Embroidery* (Washington, DC, 2000); N. Akin, A. Batur i S. Batur, ur.: *7 Centuries of Ottoman Architecture "A Supra-National Heritage"* (Istanbul, 2000); I. Akşit: *The Mystery of the Ottoman Harem* (Istanbul, 2000); S. Kangali P. M. Işin: *The Sultan's Portrait: Picturing the House of Ottoman* (Istanbul, 2000); K. Çiçek, ur.: *Culture and Arts, iv of The Great Ottoman-Turkish Civilization* (Ankara, 2000); N. Atasoyidrugi: *Ipek: The Crescent & the Rose: Imperial Ottoman Silks and Velvets* (London, 2001); P. Scott: *Turkish Delights* (London, 2001); M. Ellis: *Ottoman Embroidery* (London, 2001); W. B. Denny: *The Classical Tradition in Anatolian Carpets* (Washington, DC, 2002); I. Ketten: *Ottoman Monograms Tuğbra (Tuğra)* (Istanbul, 2002); F. Hitzel: *Couleurs de la Corne d'Or: Peintres voyageurs à la Sublime Porte* (Courbevoie, 2002); G. Öney: *Genèse de l'art ottoman: L'Héritage des emiris* (Aixen-Provence, 2002); G. Goodwin: *Life's Episodes: Discovering Ottoman Architecture* (Istanbul, 2002); W. K. Shaw: *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire* (Berkley, 2003); *From the Medicis to the Savoias: Ottoman Splendour in Florentine Collections* (katalogizložbe D. Alexander idrugi; Istanbul, SakipSabanci Museum, 2003-4); W. B. Denny: *Iznik: The Artistry of Ottoman Ceramics* (London, 2004); G. Kürkman: *Armenian Painters in the Ottoman Empire: 1600-1923* (Istanbul, 2004); G. Necipoğlu: *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (London, 2005); *Turks: A Journey of a Thousand Years, 600-1600*

II. Članovi porodice.

- A. Mehmed II
- B. Bayezid II
- C. Süleyman
- D. Murad III
- E. Ahmed III
- F. Mahmud II
- G. Abdülaziz

A. Mehmed II [Meḫemmed; Mehmet] (rođen u Edirnama, 30. marta 1432: vladao 1444-6 i 1451-81; preminuo 3. maja 1481). Poznat kao Fatih ("Osvajač"), naslijedio je oca Murada II (vladao 1421-44 i 1446-51), prvi put nakon što se njegov otac privremeno povukao a potom nakon Muradove smrti 1451. Mehmed je proširio osmanske granice u svim pravcima; okončao je hiljadugodišnje Bizantsko carstvo, osvajanjem Konstantinopolja 1453 te Moreje i Trabzona 1461. Nakon osvajanja Konstantinopolja, proglasio je ovaj veliki grad za novu prijestolnicu svoga carstva, a gotovo tri decenije finansirao je glavne građevinske projekte kako bi uljepšao grad i postavio temelje za uređenje sultanskog dvora, što će obilježiti Osmansko carstvo u 16. stoljeću.

Mehmed je utemeljio Staru palatu (tur. *eski saray*; uništena) u središtu Istanbula na prostoru bizantskog Foruma Tauri, na kojem se danas nalazi Istanbulski Univerzitet i kompleks Sulejmanije džamije. Stara palata koristila je kao rezidencija za harem potonjim sultanima i mnogo kasnije nakon što je prijestolje osmanske snage prenešeno u Novu palatu, danas poznatu kao Topkapı dvor. Za raspored nekoliko dvorišta Topkapia odgovoran je Mehmed, a samo uređenje bilo je unaprijed određeno bizantskim terasama i strukturom na prostoru samog vrha Stambolskog poluotoka. Pored gradnje kompleksa unutar dvora, Mehmed je zapovjedio gradnju Çinili kioska, na rubu terase u parku okruženom palatom; ova zanimljiva građevina, iranskog plana i ukrasa, bila je dio ansambla turskih, grčkih i evropskih paviljona, a posljednji je bio zamišljen s dekoracijom venecijanskog slikara Gentile Bellinia (?1429-1507). Mehmed je također tokom svoje vladavine velikoj palati, na obali u Edirnama, pridružio najveću carsku rezidenciju.

Mehmedova velika *külliya* odnosno džamijski kompleks, završen je 1470 na najvećem brežuljku Istanbula, na ruševinama bizantske crkve Svetih Apostola, uspostavljajući time obrazac carskih zadužbina u gradnji kompleksa koji su uspostavili domina-

(katalog izložbe, ur. D. Roxburgh; London, RA, 2005); K. Adahl, ur. *The Sultan's Procession: The Swedish Embassy to Sultan Mehmed IV in 1657-1658 and the Râlambe Paintings* (Istanbul i London, 2006); D. Kruban: *Osmanlı Mimarisî* [Osmanskaarhitektura] (Istanbul, 2007).

ciju dinastije nad gradom. Također je osnovana praktična infrastruktura poput škola, bolnica i drugih objekata za korist društva kao dio sultanovog programa naseljavanja nekadašnje bizantske prijestolnice. Najznačajniji poduhvati Mehmeda iz skupine sekularnih objekata jesu dvije velike pijace (*bedesten*) koji su formirali nukleus za Veliki bazar. Njegovo pokroviteljstvo vojne arhitekture uključivalo je tvrđavu Rumeli Hisar na Bosforu i tvrđavu Yedi Kule (“Sedam kula”) na bizantskom zlatnom rogu unutar gradskih bedema, kao i Tophane (ljevaonica topova), gdje su ljevani veliki topovi nakon osvajanja (Konstantinopolja o.p.) kao dio njegove strategije opsade.

Mehmedova potpora umjetnicima, važna za formiranje obrasca pokroviteljstva osmanske dinastije, otišla je daleko kao dobro poznati poziv Signoriji da pošalje Gentile Bellinija na njegov dvor. Kao jedan od najvećih mecena renesanse, naručio je medalje od italijanskog umjetnika i oformio nemjerljivu biblioteku na evropskim i jezicima islama. Tokom njegove vladavine, zajednice zanatlija (*ehl-i hiref*) osnovane su po različitim vrstama, uključujući knjigovesce i kaligrafe, tkalce svile i ćilima, zanatlije metala i slikare. Počevši s njegovom vladavinom, Turkmenski umjetnici doselili su iz Tabriza, donoseći internacionalni timuridski stil u Osmansko Carstvo, a ovaj obrazac bio je kamen temeljac za carski stil 16. stoljeća.³

B. Bayezid II [Bayezit; Bayazid] (rođen u Didimotiki, Trakija, decembar 1447. ili januar 1448., vladao 1448-1521, preminuo u blizini Didimotike, 26. maja 1512).

³ Encyclopaedia of Islam (Leiden, 1960-2005): “Meḥmed II”; E. Atil: “Ottoman Miniature Painting under Sultan Mehmed II,” *Ars Orientalis*, ix (1973), pp. 103-20; E. H. Ayverdi: *OsmanlımimarîsindeFâtihdevri* [Ottoman architecture in the period of the Conqueror], 2 toma (Istanbul, 1973-4); J. Raby: “Cyriacus of Ancona and the Ottoman Sultan Mehmed II,” *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, xliii (1980), pp. 242-6; J. Raby: “Mehmed II Fatih and the Fatih Album,” *Islamic Art*, i (1981), pp. 42-9; J. Raby: “A Sultan of Paradox: Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts,” *Oxford Art Journal*, v/1 (1982), pp. 3-8; J. Raby: “Mehmed the Conqueror’s Greek Scriptorium,” *Dumbarton Oaks Papers*, xxxvii (1983), pp. 15-34; J. Raby: “Court and Export,” *Oriental Carpet and Textile Studies*, ii (1986), pp. 29-30, 177-88; J. Raby: “East and West in Mehmed the Conqueror’s Library,” *Bulletin du bibliophile*, iii (1987), pp. 297-321; J. Raby: “Mehmed the Conqueror and the Byzantine Rider of the Augustation,” *Topkapı Sarayı Yıllığı*, ii (1987), pp. 141-52; J. Raby: “Pride and Prejudice: Mehmed the Conqueror and the Italian Portrait Medal,” *Italian Medals*, ur. J. G. Pollard (Washington, DC, 1987), pp. 171-96; F. Richard: “Divānioutaqlıq: Un calligraphe au service de Mehmet II, Sayyidi Mohammad Monšî,” *Les manuscrits du Moyen-Orient: Essais de codicologie et paléographie*, ur. F. Déroche, VariaTurcica, VIII (Istanbul, 1989), pp. 89-93; G. Necipoğlu: *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge, Massachusetts i London, 1992); J. Raby, Z. Tanındı i T. Stanley: *Turkish Bookbinding in the 15th Century* (London, 1993); *Art turc/Turkish Art: 10th International Congress of Turkish Art. 10e Congrès international d’art turc Genève-Geneva. 17-23 September 1995* [nekolikotekstova o Mehmedovom pokroviteljstvu umjetnosti i arhitekture]; P. Bádenas: “The Byzantine Intellectual Elite at the Court of Mehmet II: Adaption and Identity,” *International Congress of Learning and Education in the Ottoman World, Istanbul, 12-15 April 1999*, Studies and Sources on the Ottoman History Series, 6 (Istanbul, 2001), pp. 22-33.

Sin (A) Mehmeda II. U poređenju s njegovim ratobornim ocem i vladavinom njegovog sina Selima I (“Okрутни”; vladao 1512-20), Bayezidova vladavina bila je relativno mirna, a gradnja Carstva kroz ratove odvijala se brzo. Pod njegovim pokroviteljstvom nastavila su se razvijati umjetnička udruženja (*ehl-i hiref*), a osmanski stil narativnog slikarstva počeo se formirati. Bayezid je u arhitekturi bio među najliberalnijim pokroviteljima dinastije, a njegovi građevinski projekti velikog obima, koji impresioniraju savremene naučnike, bili su pod umjerenim uticajem politike, a usmjereni ka islamskoj filantropiji.

Dva kompleksa sagrađena po zapovijesti sultana na obalama rijeka u prijestolnicama provincija ubrajaju se među najharmoničnije i privlačnije komplekse osmanske arhitekture. Amasya kompleks, završen 1486, je najveća i posljednja osmanska građevina podignuta na planu dvokupolnih džamija Burse. Edirne kompleks, vjerovatno završen od strane arhitekta Hayreddina 1448, na desnoj obali rijeke Tunca sa svojim jednostavnim geometrijskim oblicima i kontrastom pozlaćenog kamena, ornamentu crvenog pješčara i tamno sivog olovnog krovišta, na najbolji način predstavlja estetiku klasične osmanske arhitekture na početku svoga razvoja. Sultanski kompleks u centru Istanbula, na sjeverozapadnom uglu Velikog bazara, završio je 1504. arhitekta Ya'qub. Džamija koja čini središte kompleksa što uključuje medresu, banju, biblioteku i druge prateće objekte, bila je prva sultanska osmanska džamija koja je koristila dvije polukupole u tradiciji Hagia Sophie, a da istovremeno prati prostornu i dekorativnu tradiciju osmanske arhitekture s korijenima u Bursi i Edirnama.

Bayezidova potpora *ehl-i hirefa*, te naročito umjetnosti knjige, nastavljena je u tradiciji njegovog oca. Bayazid je iz Amasye u Istanbul doveo Seyh Hamdullaha, gdje je stil ovog velikog osmanskog kaligrafe trajao do 18. stoljeća. Za iluminaciju i knjigovestvo i dalje je bio značajan internacionalni timuridski stil, a njegovi motivi prihvaćeni su na keramici iz Iznika i arhitektonskoj dekoraciji (npr. bogata rezbarija na drvenariji prozora carske džamije u Amasyi). Proslavljeni Fatihovi albumi kaligrafije i slika (Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, H. 2153 i 2160), koji su služili kao izvorište za potonju osmansku dvorsku umjetnost, vrlo moguće da su završeni tokom Bayezidove vladavine. Nekoliko prvih ilustrovanih rukopisa poručenih za Bayezidove vladavine sadrže zametak klasičnog osmanskog narativnog stila u slikarstvu; ovdje pripada Hatifijev rukopis *Khusraw i Shirin* (1498-9; New York, Metropolitan, 69.27) s ilustracijama koje prikazuju savremene zvaničnike osmanskog dvora, te nošnje i arhitekturu u osmanskoj tradiciji.⁴

⁴ Encyclopaedia of Islam (Leiden, 1960-2005): “Bāyazīd II”; C. J. Lamm: “Miniatures from the Reign of Bāyazīd II in a Manuscript Belonging to the Uppsala University Library,” *Orient. Suecana*, i (1953), pp. 95-114; R. M. Meriç: “Bayezidcamiimimar” [The architect of the Bayezid Mosque], *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmaları Dergisi*, ii (1958), pp. 4-77; R. M. Meriç: “L’Architecte de la mosquée Bayezit d’Istanbul,” *Communications of the First International Congress*

C. Süleyman [Sulaymān II; Soliman] (rođen u Trabzonu, 6. novembra 1494; vladao 1520-66; preminuo u Sigetu, 7. septembra 1566). Praunuk (B) Bayezida II. Bio je sin Selima I (vladao 1512-20). U Turskoj poznat kao Kanuni (“Zakonodavac”), a na zapadu kao “Veličanstveni”, Süleyman je vladao 46 godina, a njegovo razdoblje općenito se smatra najvećim poletom osmanske politike, ekonomije i kulturnog razvoja. Sultan i velikodostojnici njegova dvora bili su glavni pokrovitelji umjetnosti i arhitekture, a institucije umjetnosti te model mecenstva osnovani za njegove vladavine postavili su standard kojeg su dva Süleymanova nasljednika, njegov sin Selim II (vladao 1566-74) i praunuk (D) Murad III, unaprijedili krajem 16. stoljeća.

Pod Süleymanom su dvije glavne institucije, uključene u stvaranje umjetnosti, prošle kroz epohalan razvoj. Uredom glavnog arhitekta (tur. *mimar başı*) veći dio Süleymanove vladavine (te dvije decenije poslije) upravljao je čuveni Sinan, a pod njegovim uputstvima ured je nadgledao gradnju ogromnog broja vjerskih, obrazovnih i trgovačkih objekata u svakom kutu Carstva, tako da je klasični osmanski arhitektonski stil dobio konačnu formu. Süleyman je bio pokrovitelj dva ogranka dvorskog studija za dizajn (*nakkāshane*) – *rumiyyān*, doslovno “Rimljani”, u biti to su bili umjetnici iz Anadolije, te *ajemān*, doslovno “Perzijanci”, u stvari umjetnici emigranti iz Evrope kao i iz Irana – donijeli su temeljnu sintezu novog osmanskog sultanskog stila u ukrašavanju i ilustrovanju knjiga, te postavili temelj za još bolju izradu rukopisa koja je uslijedila za vladavine Selima II i Murada III. Radeći neposredno za dvor, te završavajući glavne porudžbe za sultana i njegovu porodicu, ovi umjetnici navedeni su u periodičnim registrima sastavljenim od strane dvorskih službenika. Vrijedni pažnje među slikarima bili su Shahquli, *ajemi* emigrant iz Tabriza, te Kara Memi njegov *rumi* učenik, obojica značajni za formiranje klasičnog osmanskog dekorativnog stila. Kovač mačeva Ahmed Tekelü, rezbar slonovače Gani i kaligraf Ahmad Karahisari su među mnogim prosvjetiteljima dvorske umjetničke zajednice (*ehl-i hiref*) koja je radila pod pokroviteljstvom Süleymana, njegove supruge Hürrem (preminula 1558.), kćerke Mihrimah (1522-78), zeta i glavnog ministra Rüstem paše (1500-61), te ostalih visokih zvaničnika i članova sultanske porodice.

Međutim, malo je neposrednih dokaza sultanovog ličnog uključivanja u pokroviteljstvo umjetnosti, suprotno brojnim dokumentima i anegdota koji opisuju zanimanje za umjetnost vladara kao što je Safavid Tahmasp I ili Murad III. Kako god, pod Süleymanom je jedan poseban žanr ilustrovane knjige – osmansko savremeno historijsko djelo ili politička biografija – dobilo osnovni oblik i suštinu,

of Turkish Art: Ankara, 1961, pp. 262-5; A. Kuran: *The Mosque in Early Ottoman Architecture* (Chicago i London, 1968); N. Atasoy i F. Çağman: *Turkish Miniature Painting* (Istanbul, 1974); J. M. Rogers: “An Ottoman Palace Inventory of the Reign of Beyazid III,” *Comité International d’Etudes Pré-Ottomanes et Ottomanes: VIth Symposium Cambridge, 1st-4th July 1984*, ed. J.-L. Bacqué-Grammont i E. van Donzel, *VariāTurcica*, 4 (Istanbul, 1987), pp. 39-53.

što će se ponavljati u mnogim historijskim radovima tokom narednih dekada. Arifijeva petotomna historija Osmanske dinastije uključivala je u posljednjem tomu *Sulaymānnāmu* ("Knjiga Süleymana"; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, H. 1517), sa 65 ilustracija važnih događaja u vladavini ovog monarha. Završena je (*Sulaymānnāma*, o.p.) skoro istovremeno kada i veliki džamijski kompleks koji nosi ime vladara. Dvostruka uloga historije i panegirika u rukopisu sugerišu neposrednu uključenost sultana, kao i preživjela iluminirana kopija sultanovog *Dīvāna* (zbirka pjesama; npr. 1565-6; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, R. 738 i 1566; Istanbul, Univerzitetaska biblioteka, T. 5467), napisana pod pseudonimom Muhibbi.

Dokumenti o Süleymanovom mecenstvu su neizmjenjivi: brojne zvanične porudžbe dvora prema radionicama za izradu, dvorski dokumenti s imenima umjetnika i njihovim zaradama, knjiga računa izgradnje Süleymanije džamije i mnogih objekata kojim su osnovane različite dobrotvorne zadužbine. Osim toga praksa sakupljanja i čuvanja uspomena u Topkapı dvoru, dovela je do očuvanja nebrojenih predmeta odjeće, oružja, nakita i dragocjenih stvari koje se direktno povezuju s Süleymanom i njegovim pokroviteljstvom.⁵

D. Murad III [Murat] (rođen u blizini Manise, 4. juli 1546; vladao 1574-95; preminuo u Istanbulu, 16. januara 1595). Praunuk (C) Süleymanov. Bio je sin Selima II (vladao 1566-74). Nakon što je služio kao upravitelj Manise, Murad je nakon nesretne smrti oca naslijedio prijestol. Murad je naložio gradnju carske džamije u Manisi, najmanjeg primjera iz 16. stoljeća, te obimnu obnovu Topkapı dvora u Istanbulu. Njegovo primarno zanimanje kao pokrovitelja bila je umjetnost knjige,

⁵ Ö. L. Barkan: *Süleymaniye camii ve imareti inşaati, 1550-1557* [Gradnja Sulejmanija džamije i pratećih objekata, 1550-57], 2. vols. (Ankara, 1972-9); J. M. Rogers: "The State and the Arts in Ottoman Turkey: I. The Stones of Süleymaniye and II. The Furniture and Decoration of Süleymaniye," *International Journal of Middle East Studies*, xiv (1982), pp. 71-96, 283-313; G. Necipoğlu-Kafadar: "The Süleymaniye Complex in Istanbul: An Interpretation," *Muqarnas*, iii (1985), pp. 92-117; E. Atıl: *Süleymanname: The Illustrated History of Süleyman the Magnificent* (Washington, DC i New York, 1986); *The Age of Sultan Süleyman the Magnificent* (katalogizložbe, E. Atıl; Washington, DC, National Gallery of Art; Chicago, IL, Art Institute of Chicago; New York, Metropolitan Museum of Art; 1987-8); *Süleyman the Magnificent* (katalogizložbe, J. M. Rogers i R. M. Ward; London, British Museum, 1988); G. Necipoğlu: "Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman-Habsburg-Papal Rivalry," *Art Bulletin*, lxxi (1989), pp. 401-27; G. Veinstein, ur.: *Soliman le Magnifique et son temps* (Paris, 1990); G. Veinstein, "Patronage of Süleyman the Magnificent and the Organization of the Court Sponsored Arts and Crafts," *Eothen*, iv-vii, (1993-6), pp. 165-75; S. Auld: "The Jewelled Surface: Architectural Decoration of Jerusalem in the Age of Süleyman the Magnificent," *The Real and Ideal Jerusalem in Jewish, Christian and Islamic Art: Studies in Honor of Bezalel Narkiss on the Occasion of his Seventeenth Birthday*, ur. B. Kühnel, *Jewish Art*, 23/24 (Jerusalem, 1988), pp. 467-79; G. Necipoğlu: *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (London, 2005); N. Vatin: "Un türbe sans maître: Note sur la fondation et la destination du türbe de Soliman-le-Magnifique à Szigetvár," *Turcica*, xxxii (2005), pp. 9-42.

a u odnosu na druge osmanske sultane pokazao je najviše interesa za radove dvorskih slikara, dizajnera i kaligrafa. Jannabijev rukopis *Javābir al-ghar'ib* ("Dragulji radoznalosti"; Cambridge, MA, Arthur M. Sacler muzej, nekada privatna kolekcija Binney) završen u Manisi 1582 sadrže ilustraciju (fol. 217r) s prikazom sultana koji sjedi u dvorskoj biblioteci u prisustvu svojih dvorskih umjetnika; Murad je jedini sultan koji je naslikan na taj način, a pod njegovim pokroviteljstvom dvorski studio za dizajn (*nakkāshane*) dostigao je svoj zenit.

Mnogi značajni rukopisi ilustrovani su tokom njegove vladavine. Lokmanov *Zubdat al-tawārikh* ("Krema historije"; 1583; Istanbul, Muzej tursko-islamske umjetnosti, 1973) je historija svijeta, dok je *Nuṣratnāma* ("Krema pobjeda"; 1584; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, H. 1365) detaljan opis osvajanja Kavkaza od strane vezira Lala Mustafe. *Sūrnāma* ("Knjiga proslave"; oko 1582-3; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, H. 1344) prikazuje proslavu i povorku umjetnika koji okružuju obrezivanje njegovih sinova 1584, te *Hunarnāma* ("Knjiga uspjeha"; oko 1588; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, H. 1523-4) je u dva sveska napisano historijsko djelo o uspjesima osmanske dinastije. *Shāhshāhnāma* ("Knjiga o kralju kraljeva"; 1597; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, B. 200), je naredno djelo o historiji Osmanlija u dva sveska, poručeno od strane Murada, a završeno nakon njegove smrti za vrijeme Mehmeda III. Osim ovih historijskih djela, koje su ilustrovali timovi umjetnika radeći pod rukovodstvom studija za dizajn, Murad je zapovjedio sastavljanje albuma slika, kaligrafije i dizajna na jednom listu (npr. Beč, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt. 313). Također je poručio u šest svezaka *Siyār-i Nabī* ("Život Poslanika"; oko 1594-5; rasuta, npr. Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, H. 1221-3; New York, Public Library, Spencer MS. 157; Dublin, Chester Beatty Library, Turski MS. 419) ilustrovan s preko 800 slika, koji je jedan od najopširnijih osmanskih djela na vjersku temu.

Premda se čini da Murad nije mario za troškove u svrhu svog velikodušnog pokroviteljstva za umjetnost knjige, dvor je slijedio utvrđen sistem cijena za druga djela, što nije bilo prilagođeno ozbiljnoj inflaciji koja je počela utjecati na Carstvo 1580-tih nakon poplave zlata i srebra iz Novog Svijeta. Dokumenti iz perioda Muradove vladavine svjedoče poteškoće dvora da prisili majstore pločica iz Iznika da prave pločice za dvorske porudžbe po vještački niskim cijenama, jer je keramika na bazaru donosila veću zaradu. Sultanovo nastojanje za centralizaciju umjetničke proizvodnje u prijestolnici posvjedočeno je poznatom porudžbom poslanom u Kairo 1585, zahtijevajući otpremanje za Istanbul 11 tkalaca ćilima i dovoljnu količinu obojene vune; dovođenje zanatlija iz Kaira, Tabriza, Balkana i Sirije u osmansku prijestolnicu, što je započelo već u 15. stoljeću, nastavljeno je ubrzano za vlasti Murada. Uprkos nepovoljnom ekonomskom razvoju, dvorski umjetnici ćilima i keramike dostigli su svoj vrhunac za vladavine Murada; najfiniji osmanski dvorski molitveni ćilimi, te

najsmjelije i inovativne osmanske polihromne keramičke pločice i posuđe, pravljeno je tokom posljednje četvrtine 16. stoljeća.⁶

E. Ahmed III [Ahmet] (rođen 1673; vladao 1703-30; preminuo 1736). Naslijedio je brata Mustafu II (vladao 1695-1703) i vladao do vremena kada je bio prisiljen abdicirati u korsit svoga bratića Mahmuda I (vladao 1730-54). Ahmedova vladavina dala je glavni dio onoga što je poznato kao period tulipana (tur. *Lâle Devri*). Premda je njegova vladavina vrijeme opadanja osmanskih političkih uspjeha, naročito na Balkanu, tada je istovremeno zabilježen preporod pokroviteljstva umjetnosti u Istanbulu, motiviranim samosvjesnim nastojanjem za ponovnim vraćanjem slave Carstva iz 16. stoljeća. Podstaknuti izvještajima punim oduševljenja od strane Mehmeda Yermisekiza Çelebia (preminuo 1732), opunomoćenog ambasadora na francuskom dvoru, Osmanlije su željno prihvatale evropske stilove. Osim pokroviteljstva od samog sultana, ovaj umjetnički preporod bio je stimulisan ambicijom i energijom velikog vezira Ibrahim paše, koji je nastojao oživjeti neke od starih dvorskih radionica, poput proizvodnje pločica.

Ahmed je vjerovatno najpoznatiji po mecenstvu dvorskog slika Levnia, posljednjeg od velikih tradicionalnih osmanskih slikara, koji je bio nadležan za najpoznatiji rukopis kasne osmanske historije, dvotomne ilustrovane *Sûrnâme* ("Knjiga proslave"; oko 1720; Istanbul, Topkapı dvorska biblioteka, A. 3593). Napisana je u metrima od strane dvorskog pjesnika Vehbia, uljepšana od Levnia i njegovih pomoćnika sa 137 slika. Naručen kako bi se obilježilo obrezivanje Ahmedovih sinova 1720, rukopis slijedi tradiciju *Sûrnâma* kasnog 16. stoljeća (D) Murada III, oslikavajući ne samo različite proslave na kopnu i moru, nego i paradu istanbulskih esnafa. Ahmed je također poznat po gradnji fontana u glavnom gradu. S prepoznatljivom karakteristikom perioda tulipana, mermernim ukrasom u plitkom reljefu sa slikama vaza cvijeća i spiralnim *rinceaux*, te finim siluetama njihovih širokih nadstrešnica i malenim ukrašenim kupolama, ubraja se velika fontana (1728-9) na kapiji Topkapı dvora te fontana s četiri fasade na pristaništu na Üsküdaru.

Period tulipana bilo je razdoblje obimnog razvoja dvorske arhitekture u Osmanskom carstvu, naročito drvenih obalskih palata (tur. *yalı*) sagrađenih dužinom Bosfora i dolinama rijeka oko prijestolnice, a najznačajnija je u Kağıthane gdje je sultan

⁶ Encyclopaedia of Islam (Leiden, 1960-2005): "cOthmānli"; *Turkish Miniature Paintings and Manuscripts from the Collection of Edwin Binney, 3rd* (katalog izložbe, E. Binney, New York, Metropolitan Museum of Art; Los Angeles, California, County Museum of Art; 1973); N. Atasoyi F. Çağman: *Turkish Miniature Painting* (Istanbul, 1974); W. B. Denny: "Dating Ottoman Turkish Works in the Saz Style," *Muqarnas*, i (1983), pp. 103-21; C. G. Fisher: "A Reconstruction of the Pictorial Cycle of the *Siyar-i Nabî* of Murad III," *Ars Orientalis*, xiv (1984), pp. 75-94; T. Reyhanlı: "The Portraits of Murad III," *Erdem*, iii/8 (1987), pp. 453-78; N. Atasoyi J. Raby: *Iznik: The Pottery of Ottoman Turkey* (London, 1989).

podigao dvor u francuskom stilu. Većina ovih kratkotrajnih drvenih struktura je kasnije nestalo u požarima ili uništeno nakon što je Ahmed svrgnut. Među najbitnijim dvorskim strukturama što je sagradio bili su dijelovi harema Topkapı dvora, te mala biblioteka u trećem dvorištu dvora. Iako Ahmed nije sagradio niti jednu džamiju u svoje ime, poručio je veliku i lijepu Yeni Velide džamiju (oko 1710) na Üsküdaru, posvetivši je svojoj majci. Lady Mary Wortley Montagu (1689-1762), čija su poznata pisma iz Turske napisana za vladavine Ahmeda, dala je živu sliku svakodnevnog života, nošnje i arhitekture visokog sloja osmanskog društva ovog vremena. Troškovi na umjetnost i arhitekturu za Ahmedove vlasti, udruženi s izdašnom potporom proslava i palata za zabavu, doprinijeli su nažalost ekonomskom opadanju Carstva i bili su glavni razlog za nezadovoljstvo koje vodilo njegovom svrgavanju.⁷

F. Mahmud II (rođen 20. jula 1785; vladao 1808-39; preminuo 1. jula 1839). Sin je Abdülhamida I (vladao 1774-89) i Nakşidil Sultan. Njegova majka rođena je kao Aimée Dubucq de Rivery od francusko-kreolskih roditelja, bila je zarobljena od strane gusara i prodana u harem osmanskog dvora, te postala Valide Sultan (kraljica majka). On je naslijedio svoga rođaka Selima III (vladao 1789-1807) i svog brata Mustafu IV (vladao 1807-1808). Mahmud je najviše poznat po slamanju snage janičara, čiji su nazadni stavovi bili dijelom zaslužni za slabljenje osmanske vojske. U carstvu umjetnosti, njegovo pokroviteljstvo bilo je vodeća snaga evropeizacije osmanske umjetnosti i arhitekture, a najčešće prepoznato kao *ampir* stil, smatrajući da odražava carski stil napoleonske Francuske.

Nüsretiye (1826), njegova sultanska džamija na obalama Bosfora u blizini Tophane u Istanbulu, sagrađena je u stilu kasnog baroka ili rokokoja koja je dugovala mnogo više Italiji i jugu Njemačke nego neoklasicizmu napoleonske Francuske. Arhitekt je bio Krikor Balyan, prvi iz svoje porodice koji je služio osmanskim sultanima kao glavni arhitekt. Odabir Armenca za ovako značajnu poziciju odražavalo je “novo” Osmansko carstvo tehničke modernizacije, sekularizma i evropeizacije koje je Selim III, a potom Mahmud II, pokušao oblikovati iz njihovog poliglotskog, multietničkog i geografski raširenog naslijeđa. Nova osmanska vojska zahtijevala je uniforme evropskog stila, standardizovano oružje i druge vrste opreme što je iziskivalo velike oblike industrijske proizvodnje u poređenju s tradicionalnim umijećem, jedno po jedno, iz prethodnih vremena, a osnivanje ranih industrijskih preduzeća u Turskoj za snadbijevanje vojske doprinijelo je opadanju tradicionalnih umjetničkih formi. Pod Mahmudom II presa za štampanje, te ona pokretnog tipa, preuzeli su prvenstvo

⁷ Encyclopaedia of Islam (Leiden, 1960-2005): “Aḥmad III”; R. Halsband, ur.: *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu* (Oxford, 1965); E. Atıl: *Surname-Vehbi: An Eighteenth-century Ottoman Book of Festival* (doktorska disertacija, Ann Arbor, University of Michigan, 1969); G. A. Bailey: “The Synthesis of East and West in the Ottoman Architecture of the Tulip Period,” *Oriental Art*, xlviii/4 (2002), pp. 2-13.

od kaligrafa, litografija je zasjenila čak nekoliko slikara kostima i slikara veduta koji su preživjeli smrt dvorskog pokroviteljstva ilustrovanih rukopisa, a evropska perspektiva nastavila je potiskivati tradicionalni način oslikavanja prostora na slikama. Pod Mahmudom su 1835 prvi put svršenicima vojne škole Carstva poslani u Francusku kako bi naučili “naučni” način slikanja i crtanja, što se općenito razumije kao pravila linearne perspektive.

G. Abdülaziz II [Abdul-Aziz] (rođen 9. februara 1830; vladao 1861-76; preminuo aprila 1876). Sin je (F) Mahmuda II. Naslijedio je brata Abdülmecida I (vladao 1839-61). Tokom Abdülaziz vladavine carsko i državno pokroviteljstvo umjetnosti u Osmanskom carstvu promijenjeno je iz korijena sistem koji se razvio u Francuskoj tokom Drugog carstva. Usred političkog i ekonomskog haosa izazvanim pobunama u balkanskim provincijama Osmanskog carstva, Abdülaziz je proveo važne institucionalne reforme: osnovao je lycée sistem i univerzitet, dalji razvoj nastave slikanja u okviru osmanskih vojnih škola, formiranje Istanbul Darüşşafaka (institucije koja je obrazovala mnoge turske slikare do vremena osnivanja Akademije likovnih umjetnosti 1883), te nastavak vladine prakse, započete 1835, za slanje perspektivnih slikara u Pariz na školovanje. Iz ovih početaka konačno su se pojavile najistaknutije ličnosti turskog likovnog života s kraja 19 stoljeća, uključujući slikara Osmana Hamdia iz Arheološkog muzeja u Istanbulu, te drugih koji su bili nastavnički kadar na Akademiji likovnih umjetnosti.

Abdülazizov interes za slikarstvo bilo je djelomično iz razloga što je on sam bio amater slikar uljane tehnike. Tokom njegove vladavine turski i inostrani slikari često su posjećivali dvor, dobijajući veliku pažnju sultana. Podigao je carsku džamiju u Konji (1872) u vrlo primjetnom evropskom stilu, te nekoliko palata i obrazovnih zgrada u Istanbulu. Džamija (1871) sultanove majke, Perrevniyal Valide, na Aksaray u Istanbulu, često atribuirana evropskom arhitekti Montani, je orijentalistički spoj osmanskih, gotskih i različitih maurskih elemenata.⁸

(s engleskog preveo Haris Dervišević)

⁸ M. Cezar: *Sanatabatı'ya açılışve Osman Hamdi* [Zapadnakretanja u umjetnostii Osman Hamdi] (Istanbul, 1971); A. Turani: *Batı anlayışına dönük Türk resim sanatı* [Tursko slikarstvo razvija zapadni koncept] (Ankara, 1984); F. Yenişehiroğlu: “Continuity and Change in Nineteenth-century Istanbul: Sultan Abdülaziz and the Beylerbeyi Palace,” *Islamic Art in the 19th Century: Tradition, Innovation, and Eclecticism*, ur. D. Behrens-Abouseifi S. Vernoit, Islamic History and Civilization: Studies and Texts, 60 (Leiden, 2006), pp. 57-87.